

LESZAKADÓ CSOPORTOK

AKILENCVENES ÉVEK SZAKKÉPZÉS-POLITIKÁJÁNAK MEGHATÁROZÓ SAJÁTOSSÁGA a folyamatosság: az 1994-es kormányváltást követően nem történtek személycserék, s a modernizáció, a fejlesztés hangsúlyai sem változtak. Az elmúlt négy év tehát az alkotó munka időszaka volt. Módosult a Szakképzési törvény, a Munkaügyi Minisztérium (MüM) kiadta a szakképzés távlati fejlesztési koncepcióját, elkészültek az Országos Képzési Jegyzék szakmáinak követelményei és programjai, létrejött az érdekegyeztetés és a szakmai döntés-előkészítés új szerve, az Országos Szakképzési Tanács, folytatódott a szakközépiskola modernizálását szolgáló „Világbanki program” fejlesztései, s a hátrányos helyzetű fiatalok szakmai oktatását szolgáló PHARE-program és bilaterális programok tevékenységei. Látványosan bővültek a szakképző rendszerről nyújtott információk: a Munkaügyi Minisztérium éves jelentései rövid tanulmányokban elemzik a folyamatokat, a fejlesztési programokat, részletes bibliográfiát, statisztikai adatokat közölnek (Szakképzés Magyarországon, MüM, Budapest 1993, 1994, 1995, 1996).

Az elmúlt időszak szakképzéspolitikájának homlokerében az intézményrendszer átalakítása állt. A számos oldalról megfogalmazott bírálatok szerint a szakmunkásképzésben és a szakközépiskolában a pályaválasztás időpontja korai. Az oktatott szakmák korszerűtlenek, a képzési struktúra a korábbi nagyipar igényeit szolgálja ki. A szakközépiskola sem a szakmára nem tanít meg, sem elfogadható színvonalú általános műveltséget nem ad.

A szakképzéspolitikai választ a modernizációs kihívásra a MüM előzetes szakképzési koncepciója fogalmazta meg¹, amely a „világbanki” ifjúsági szakképzési program elveit követve a szakközépiskola arányának radikális növelését, belső szerkezetének, képzési céljának megváltoztatását javasolta. Az elképzelések szerint a képzés első két évében az oktatási idő 15 %-át szakmai orientációra fordítják. A harmadik-negyedik tanévben 13 szakmacsoportban a tanulók az érettségire történő felkészülés mellett a képzési idő 40 %-ában szakmai alapképzést kapnak. Az ötödik és hatodik tanévben következik a változó időtartamú és igényességű specializáció.

A szakmunkásképzés hagyományos, három éves képzési idejű szakmáit rugalmas, a tíz osztályos általános iskolára épülő, 2-25 hónap közötti képzési idejű programok váltják fel, amelyek az angol *further education* modelljéhez hasonlóan az ifjúsági és a felnőtt szakképzést azonos helyszínen végzik. A szakképzéspolitikai döntések előkészítésébe bekapcsolódnak a szociális partnerek. Az állam a szakmai elméleti oktatás költségeit vállalja. A gyakorlati képzés a gazdaság feladata lesz.

1993 végén megjelent *A szakképzés fejlesztési koncepciója*, az Országgyűlés elfogadta a *Közoktatási törvényt* és a *Szakképzési törvényt*. Megjelent az *Országos Képzési Jegyzékről* szóló 7/1993. (XII. 30.) MüM rendelet is.

¹ A Munkaügyi Minisztérium előzetes szakképzési koncepciója, Budapest 1990. pp. 18-19.

A Szakképzési törvény *kerettörvény*², amely elsősorban az új intézményrendszert írja le, meghatározza az érintett szervezetek, intézmények, egyének jogait, feladatait, a szakképzés követelményeit, a vizsgáztatás feltételeit, az iskolarendszerű és az iskolarendszeren kívüli szakképzés működését. A szakképzés fejlesztésének részletes lehetőségeit azonban a Közoktatási törvény szabályozza³.

A Közoktatási törvény kimondja, hogy az általános iskolának tíz évfolyama van. A szakiskolában az általános iskolai oktatás keretében az általános műveltséget megalapozó kilencedik-tizedik osztály is elvégezhető. A szakközépiskolában a középiskolai évfolyamokon általános műveltséget megalapozó, valamint érettségi vizsgára és felsőfokú tanulmányok megkezdésére, a szakképzési évfolyamokon szakmai vizsgára felkészítő nevelés és oktatás folyik.

A jogszabály száraz mondatai szakképző rendszerünk modellváltását jelentik. Míg 1993-ban – s ma is – az ifjúsági munkaerőforrás kb. hatvan százaléka középfokon szerzett szakmai végzettséget, s ha az öt éves képzési idejű szakközépiskolák utolsó évét nem post-secondary, hanem sajátos long-secondary modellként értelmezzük, akkor alig 15 %-uk tanul tovább felsőfokon, a Közoktatási törvény 29. §-a szerint kialakuló új modellben, feltételezve az érettségit adó képzés expanzióját, a felső középiskolai szakaszban szakképesítést szerzők aránya 25 % alá csökken, s a többség, az évfolyamok közel kétharmada majd csak az érettségi után szerez szakmai végzettséget.

1993 végén kiadták az új képzési jegyzéket⁴, amely 955 differenciált képzési idejű szakképesítést tartalmazott. Az oktatási modernizáció dokumentumai közül már csak a *Nemzeti alaptanterv* hiányzott.

Mindent összevetve megállapítható, hogy 1994 elején a szakképzés-politika modernizációs játszmájának minden feltétele adva volt, azok is, amelyek elősegítették a fejlesztések elindítását, s azok is, amelyek lelassították az intézmények átalakulását, s egyes esetekben megakadályozták a változásokat.

Kevesen vették észre, hogy a Közoktatási törvény 29. §-ának előírása, amely szerint a szakközépiskolában a középiskolai évfolyamokon gyakorlatilag csak gimnáziumi program folytatható, s a szakképzés az érettségi után kezdődik, nincs összhangban a világbanki ifjúsági szakképzési program modelljével, amelyben a szakközépiskola első két évfolyamán szakmai orientációt, a harmadik-negyedik tanévben a képzési idő negyven százalékában szakmai alapképzést terveztek. A szakmunkásképzés tizedik évfolyam utánra helyezése is nehézségeket ígért, hiszen az évfolyamok közel negyede ma is kevesebbet végez el tíz osztálynál. Jelentős a tovább nem tanulók és a középfokú intézményből a második tanév sikeres befejezése előtt lemorzsolódók aránya. Az OKJ 955 képzése közül mindössze 31, többnyire rövid képzési idejű, mezőgazdasági vagy élelmiszeripari képzés maradt a tíz osztályt el nem végzőknek. Az OKJ az iskolafenntartók számára is feszültségeket ígért. A szakképzés ma is elaprózott. A vidéki városok nagy szakmunkásképző intézeteiben és szakközépiskoláiban gyakran 25-30 szakmát oktatnak, pedig a mai szakmajegyzékek összesen alig 400 szakképesítést tartalmaznak – kb. 200 szakmunkás szakmát, s 80-90 középfokú és technikus-szakmát –, és így is gyakran előfordul, hogy egy-egy

² 1993. évi LXXVI. törvény a szakképzésről. In: Törvénygyűjtemény. Budapest, NSZI, 1994. pp. 113-119.

³ A Közoktatásról szóló LXXIX. törvény. In: Törvénygyűjtemény. Budapest, NSZI, 1994. pp. 61-92.

⁴ 7/1993. (XII. 30.) MüM rendelet.

szakmát 10-15 fős csoport számára oktatnak. Az OKJ-képesítések számának növekedése a gazdaságos oktatásszervezést tovább nehezítheti.

Jogszabálymódosítások, oktatáspolitikai dokumentumok

Az 1994-es kormányváltás után mind a közoktatást, mind a szakképzést meghatározó jogszabályokat módosították. A Szakképzési törvény módosítása az 1995. évi LXXXIV. törvény keretében történt. A változások elsősorban a pontosítást szolgálták. A szakképzés intézményeinek felsorolásából például korábban kimaradt a speciális szakiskola. Az Országos Képzési Jegyzék kiadása során felvetődött szempontok tették szükségessé az OKJ-ról szóló paragrafus kiegészítését. Érdemi módosítást jelentett a korábban érdekegyeztetési és szakmai döntéselőkészítő feladatokat egyaránt ellátó Országos Képzési Tanács (OKT) megszüntetése és funkcióinak megosztása az Érdekegyeztető Tanács és az új szakmai döntéselőkészítő, véleményező és javaslattevő szerv, az Országos Szakképzési Tanács között. A további módosítások a gyakorlati képzés feltételeire, a vizsgáztatásra, a területi gazdasági kamarák kompetenciáira vonatkoznak.

A Közoktatási törvény módosítását hosszú viták előzték meg. Az újabb változat pontosabb, konkrétabb, jobban figyelembe veszi a gyakorlati megvalósítás követelményeit. A módosítások érintik a fent kiemelt törvényhelyeket, újrarendezik az általános iskola, a szakmunkásképző – az aktuális szóhasználatban szakiskola – és a szakközépiskola működési feltételeit. A hatályos jogszabály – a közoktatásról szóló 1993. évi CXXIX. törvénynek az 1995. évi CXXI. törvénnyel és az 1996. évi LXII. törvénnyel egységes szerkezetbe foglalt szövege⁵ 26. §. (1-3) bekezdése kimondja, hogy az általános iskolának nyolc évfolyama van. Nyolcnál több, legfeljebb tíz évfolyammal akkor működhet az általános iskola, ha a középtávú beiskolázási terv alapján a tankötelezettség teljesítéséhez szükséges feltételek így teremthetők meg. Az általános iskola nyolcnál kevesebb évfolyammal is működhet, ha a középtávú beiskolázási terv előrejelzése alapján a tanulólétszám nem teszi lehetővé a hiányzó évfolyam indítását, feltéve, hogy a helyi önkormányzat a feladatellátási kötelezettségét így is teljesíti.

A korábbi szakmunkásképző intézet feladatát átvevő szakiskolának a hatályos jogszabály 27. §-ában foglaltak szerint szakképzési évfolyama vagy kilencedik-tizedik osztálya és szakképzési évfolyama van. A szakiskola a tankötelezettség megszűnése után a szakképzési évfolyamon készíti fel a tanulókat a szakmai vizsgára. A kilencedik-tizedik évfolyamokon általános műveltséget megalapozó oktatás folyik, de szakmai előkészítő ismereteket is lehet oktatni.

A szakiskolában az OKJ-ben szereplő szakmákat oktatják. Kivételt képeznek a fogyatékosokat befogadó speciális szakiskolák, amelyekben a munkába álláshoz és az életkezdéshez szükséges ismeretek is oktathatók.

Azok a tanulók, akik a tankötelezettség ideje alatt az első-tizedik évfolyam ismereteinek elsajátítását nem fejezték be, és szakképzettséggel sem rendelkeznek, a tankötelezettség megszűnése után, a nappali rendszerű iskolai oktatásban a szakképzési évfolyamon felzárkóztató oktatásban vehetnek részt. A felzárkóztató oktatás keretében a tanuló a szakmai vizsga letételéhez szükséges ismeretek elsajátítása mellett

⁵ In: Iskolaszolga 1996. szeptember-október

felkészül az általános műveltséget megalapozó pedagógiai szakasz követelményeiből is. A felzárkóztató oktatás keretében a szakképzési évfolyamok száma egy évfolyammal megnövelhető.

A szakközépiskolának négy általános műveltséget megalapozó évfolyama van, amelyekben az általános műveltséget megalapozó oktatás részeként szakmai előkészítő ismeretek oktatása is folyhat. A szakképző évfolyamokon az Országos Képzési Jegyzékben meghatározottak szerint az utolsó középiskolai évfolyam elvégzéséhez, illetve középiskolai végzettséghez kötött szakmák oktathatók.

A Köznevelési törvény idézett módosításai sajátos visszarendeződésként értelmezhetők: a nyolcosztályos általános iskola modelljéhez való visszatérés a köznevelési modernizáció megtorpanására utal, a szakiskola és a szakközépiskola megfelelő évfolyamain a szakmatanulásra való előkészítés lehetővé tétele a sokszerű iskolaszervezet-módosítás helyett a folyamatos átrendeződés lehetőségét biztosítja. A *szakmatanulásra előkészítő ismeretek* fogalma kétféleképpen is magyarázható: a köznevelés radikális kiterjesztését követelő csoportok az alpműveltségi vizsgára való felkészülésként, a szakképzési intézmények képviselői többnyire a szakmai alapozó képzés részeként értelmezik.

A törvényt módosítás után egyértelművé vált, kik a modernizáció vesztesei és nyertesei. Az általános iskola mozgásteret beszűkült. Legjobb tanulóit elvonják a lefelé terjeszkedő hat- és nyolcosztályos gimnáziumok. A szakközépiskola képzési ideje öt-hat tanévre nőtt, a gimnáziumoké – amennyiben vállalkoztak hosszú program indítására – hat-nyolc esztendőre. A szakiskola, a korábbi szakmunkásképző programjai három évről négy-öt évre bővültek. A hatályos jogszabály 27. § (7) bekezdése szerint a tanköteles korból kilépő, tíz osztályt be nem fejezett fiatalok is beléphetnek a szakképző évfolyamra, a hiányzó közismereti képzést a szakmai vizsgára való felkészüléssel párhuzamosan szervezett felzárkóztató oktatás keretében pótolhatják. A felzárkóztató oktatással a szakképző évfolyamok száma eggyel növelhető. A törvény az alapvizsgálattal nem rendelkezők számára is lehetőséget kínál a szakképzésbe való belépésre. Ma még azonban tisztázatlan, milyen szakmákat lehet majd tanulni a felzárkóztató oktatással párhuzamosan szervezett szakképző évfolyamokon.

A Köznevelési törvény módosítása – az általános iskola kivételével – minden érintett intézmény számára expanziós lehetőséget ígért. A szakminisztériumok, a szakmai intézmények és az iskolák képviselői érdekeik szerint értelmezték a homályos vagy tisztázatlan fogalmakat. A közneveléspolitikai arénában a szakképzés problémái háttérbe szorultak. Az érdeklődés a Nemzeti alaptantervre, az alpműveltségi vizsga és az érettségi vizsgaszabályzatra és a vizsgakövetelményekre koncentrált.

A köznevelési és a munkaügyi tárca jogalkotó tevékenysége alapvetően eltért. A köznevelés politikai és jogi dokumentumainak megszületését heves szakmai és társadalmi vita kísérte. Ennek az oka elsősorban a baloldali-liberális modernizációs eszmerendszer és a kettészakadó, latin-amerikai típusú feszültségekkel terhelt társadalmi gyakorlat feszültsége volt. Nyolc évvel ezelőtt, amikor az új szabályozással kapcsolatos tervek először jelentkeztek, a társadalmi és gazdasági különbségek nem voltak olyan élesek, mint ma. A tömeges munkanélküliség és elszegényedés növelte a gyerekek otthoni életfeltételei közötti különbséget. A munkaerőpiaci verseny éleződése még inkább tudatosította az iskola megrendelőiben a jó minőségű oktatás fontosságát. Az elitoktatás és a tömegiskola szétválását nem szabad egyszerűen a

konzervatív oktatáspolitikai eredményeként értékelnünk, szervesen összekapcsolhatók a gazdaság és a munkaerőpiac változásával, s a liberális társadalmi értékek legitimmé válásával.

A közoktatáspolitikai ma is ragaszkodik szép elveihez. A magyar közoktatás távlati fejlesztésének stratégiája⁶ szerint az alsó középfokú oktatáson belül biztosítani kell az átjárhatóságot, „azaz az oktatás alapvető követelményei az iskolaszervezéstől és iskolatípusoktól függetlenül azonosak. ...Nem engedhető meg, hogy az alapképzés vizsgára történő felkészítés időtartamán belül egymástól alapvetően eltérő követelményeket követő iskolatípusok alakuljanak ki. Az alsó középfokú, azaz az általános oktatás lezárulásáig a közoktatási rendszerben biztosítani kell az átjárhatóságot. Ez azt jelenti, hogy a tanulók döntő többségének, függetlenül attól, hogy milyen iskolatípusban tanulnak, olyan tantervi programok szerint kell haladniuk, amelyek alapvető követelményeiket és belső vertikális építkezéseiket tekintve egymáshoz hasonlóak. E hasonlóságnak olyannak kell lennie, hogy meghatározott feltételek (például reális mértékű kiegészítő tanulás és különbözeti vizsga) mellett az átlagos tanuló az egyik programból a másikba átléphet.”

A magyar közoktatás távlati fejlesztésének stratégiája szerint „a konkrét szakmákra felkészítő speciális szakképzés növekvő arányban a közoktatás intézményrendszerén kívül történik, de továbbra is folyhat azon belül is. A cél az, hogy az Országos Képzési Jegyzékben felsorolt konkrét szakmai képesítések megszerzésére felkészítő szakképzésben folyamatosan növekvő szerepet játsszanak a közoktatás intézményrendszerén kívüli képző intézmények.” A szakképzés azonban a jövőben is folytatható a közoktatási intézményekben, így a középiskolákban és a szakiskolákban is. „E képzés kezdődhet az általános és a szakmai alapképzés lezárulása után, de folyhat azokkal párhuzamosan is. Nem kezdődhet el azonban az ilyen jellegű képzés a tanulók 16 éves kora előtt.”

A távlati fejlesztési stratégia a gimnázium és a szakközépiskola közelítésére törekszik, elmossa a különbségeket. Olyan programválasztékot javasol, amely „elősegíti és lehetővé teszi a felsőfokú továbbtanulást, valamint az érettségit követő szakoktatást, illetve a munkavállalás közötti választást. Mindez a mai gimnáziumi és szakközépiskolai programok fokozatos átalakulásával alakítható ki.”

A szakképzés iskolarendszeren kívüli intézményekbe való áthelyezése, és a szakközépiskola és a gimnázium modelljét összemosó tömeg-középiskolai koncepció sértette a szakképző, elsősorban a szakközépiskolai érdekeket. Megleppő a stratégia állásfoglalása, amely a 16 éves életkor betöltése után lehetővé teszi a közismereti és szakmai oktatás párhuzamos szervezését.

Alig keltett feltűnést a Munkaügyi Minisztérium által 1994 végén elkészített távlati fejlesztési program⁷. A dokumentumban megfogalmazott célok – a szakképzést szerzők arányának növelése, a szakmai képzés és tudás versenyképességének erősítése, az iskolai alapozás és a gazdaságban megvalósuló specializáció, a felnöttek folyamatos képzésének biztosítása – jól párhuzamba állíthatók a nemzetközi tendenciákkal. A dokumentum új eleme a szakmunkásképzés struktúrájának a világbanki szakközépiskolai modell eredményeire épülő átalakításának ötlete, amely szerint a szakmunkásképzés keretében 10-15 szakmacsoportban kerülhet sor a szakmai alapozásra, az alapszakmai képzés megszerzésére, illetve ezt követően ezekhez a

⁶ Vö. A magyar közoktatás távlati fejlesztésének stratégiája MKM 1996. december, 3.2.1. f. pont

⁷ A szakképzés távlati fejlesztésének programja In: Szakképzés Magyarországon. Budapest, MűM, 1995.

szakmacsoportokhoz illeszkedve az iskolával közös duális jellegű, magasan kvalifikált szakmunkásképzésre vagy munkába állásra.

Az Országos Képzési Jegyzék, „az állam által elismert szakképesítések jegyzéke” sajátosan ötvözi a német és az angol szakmarendszer-modelleket. A meghatározás első fele a német szabályozással vehető össze (*Staatlich anerkannte Ausbildungsberufe* – államilag elismert képzési szakmák), a második fele pedig angol – *National Vocational Qualifications* – *Nemzeti Szakmai Képesítések*).

Az OKJ képezéseinek száma nagyon magas, megközelíti az ezret. A szakmák képzési ideje általában 1-1,5-2 év. A létrejött struktúra nagyon távol áll a Munkaügyi Minisztérium eredeti elképzelésétől. A „Koncepció a szakképzés fejlesztésére – melléklet a szakképzési törvény tervezetéhez”⁸ című dokumentumban még azt hangsúlyozzák, hogy a fejlesztés folyamatában jelentős állomás „az a konstrukciós folyamat, amelynek során a jelenleg mintegy 400 szakmát felölelő szakmastruktúrából ki kell válogatni azokat, amelyekre valós igény mutatkozik. Ez természetesen maga után vonja a szakmák számának csökkentését, illetve a szakmacsoportos oktatás kiterjesztését.”

Az OKJ mai struktúrája valószínűleg az ágazati minisztériumi apparátus, az újszülött szakmai szervezetek, a munkavállalói és a munkaadói oldal érdekérvényesítését, erőviszonyait dokumentálja. Az OKJ-képezések követelményeinek és programjainak elkészítése az elmúlt négy év szakképzéspolitikájának legfontosabb eseménye volt. A munka nagyságrendjét jól érzékelhetjük, ha arra gondolunk, hogy a közel négyszáz szakembert foglalkoztató németországi Szövetségi Szakképzési Intézetben korábban évente 15-20 új szakma követelményeit és dokumentációját adták ki, s egy-egy új dokumentáció előkészítése gyakran 4-5 évig tartott.

Míg az OKJ struktúrája végső formájában inkább a politikai-intézményi jellegű érdekérvényesítést tükrözi, az elkészült dokumentumok a szakmai hagyományokat, értékeket rögzítik. Az 1995-96-ban folyamatosan kiadott szakmai vizsgáztatási követelmények nemcsak a rövid képzési idővel, de a korábbi követelményekkel összevetve is magasnak tűnnek. A Nemzeti Szakképzési Intézetben kiadott Útmutató⁹ 2. sz. mellékletében közli az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium által készített mintanyagot, a géplakatos szakképesítés szakmai és vizsgáztatási követelményeit, amelyek a korábbi magyar szakmunkásképző iskolai (három éves), szakközépiskolai (négy éves), az osztrák géplakatos szakma (négy éves) és a német „gépgyártási mechanikus” (három és fél éves) képzési idejű szakmák követelményeinek felhasználásával készültek.

A német és az osztrák szakképzésben a heti képzési idő 38 óra, s negyven oktatási héttel számolva az osztrák gyakorlatban 4500, a németországiban 5300 órát szánunk az adott szakma elsajátítására. Ha összevetjük ezzel a magyar képezéshez rendelt 2700 órát, nehezen hihetjük, hogy összevethető eredményt tervezhetünk a kurta időkeretben. Érdemes azt is figyelembe venni, hogy hazánkban a szakmunkásképzést ma már inkább a gyenge tanulók választják, míg a német nyelvterületen a közepes és jó képességűek is.

Az OKJ-képezések követelményeinek szintje azonban nem magyarázható a véletlenszerűen kiemelt mintákkal. Sokkal fontosabb a műszaki és a gazdasági szakemberek értékmodellje és hagyományai. E ponton talán megkockáztathatunk egy

⁸ In: Szakképzési Szemle, 1992/4. pp. 5-12.

⁹ Útmutató a szakmai vizsgáztatási követelmények meghatározásához. Budapest, NSZI, 1994.

feltételezést, amely a közoktatás és a szakképzés fejlesztésére egyaránt érvényes. Úgy tűnik, el lehet különíteni a politikai, a szakmai és a végrehajtó szinteket. A politikai döntéseket meghatározzák a demokratikus hagyományok és a munkavállalói, munkaadói, szakmai érdekképviselők gyengesége. A szakma konformista képviselői egyrészt kiszolgálják a politikusokat, másrészt megpróbálják hatékonyan képviselni saját csoportérdekeiket. A végrehajtás szintjén az intézményi érdekek dominálnak. Az eredmény látványos: a szakképzés 1992-es fejlesztési koncepciójában megfogalmazott modernizációt – széles szakmai alapozás, a szakmák számának csökkentése – elakasztotta a rövidtávú intézményi érdekeket előtérbe helyező érdekegyeztetés, a MűM előzetes fejlesztési koncepciójában képviselt rövid szakképzés modelljét ellehetetleníti az ipari-műszaki lobbizás hagyományainak érvényesülése a követelményekben és a képzési programokban. A felszín látszólag nyugodt. Kialakultak a politika által meghatározott struktúrák. A tartalmakat azonban a struktúrákat formáló eszméktől teljesen független értékek határozzák meg.

Az új OKJ-képesítések követelményeinek és programjainak elkészítése mellett figyelemre méltó eredményeket hozott a *Világbanki Ifjúsági Szakképzési Program*, amely a szakközépiskola új modelljének kialakítását szolgálta. A közel nyolcvan résztvevő, s a hasonló számú követő iskolában a képzés három szakaszra tagolható: a 9-10. osztályokban szakmai orientáció, a 11-12. osztályban szakmai alapozó képzés, az érettségi után következő szakképző évfolyamon OKJ szerinti szakképzés folyik. A közismereti tantárgyak óraszámai az első két évben heti 20-27 óra között, míg a szakmai előkészítő tantárgyak óraszámai 8-13 óra/hét között változnak.¹⁰ A programban résztvevő szakközépiskolák elképzelése szerint a szakmai előkészítő ismeretek elsősorban olyan elemeket tartalmaznak, amelyek a szakképző évfolyamok számának csökkentését is lehetővé teszik.

A világbanki program keretében 13 szakmai fejlesztő csoportot hoztak létre, majd hét közismereti fejlesztő, később pályaaorientációs, taneszközfejlesztő, tanárképzési fejlesztő csoportot, ezt követően a tantervi szerkesztők munkacsoportját, valamint a fejlesztő munka technikai kiszolgálására két audiovizuális központot. A program részei a tanterv- és tananyagfejlesztés mellett hazai és külföldi továbbképzések, esz- közfejlesztés és beruházások voltak. Megítélésem szerint a program legfontosabb eredménye az a kollektív tanulás, amelybe a résztvevő iskolák több száz pedagógusa bekapcsolódott, s amelynek közvetett eredménye nemcsak a ma folyó konkrét fejlesztésekben érvényesül, de ki fog hatni a jövő évtizedek helyi programjaira is.

A világbanki modell expanzióját szolgálta a PHARE keretében indított program, amely újabb iskolák csatlakozását tette lehetővé, s támogatta a szakmunkásképző intézetek szakközépiskolává való átalakítását. Az eredmény látványos: míg tíz évvel ezelőtt a szakközépiskola négy éves képzési idejű intézményként működött, ma gyakorlatilag öt éves, s az ötödévesek létszáma a negyedévesek létszámával azonos nagyságrendű.

A Közoktatási törvény módosítása előírta, hogy az iskoláknak el kell készíteniük programjukat és a NAT, az alapvizsga vizsgakövetelményei és az érettségi vizsga általános tantárgyi vizsgakövetelményei alapján helyi tantervüket. Viszonylag későn, 1997 nyarán jelentek meg a vizsgaszabályzatokról szóló rendeletek. Az alapműveltségi vizsga vizsgakövetelményeinek kiadása, amely a hatályos közoktatási

¹⁰ Emberi Erőforrások Fejlesztése Világbanki Program: Az ifjúsági szakképzési program és oktatási dokumentumai. Információk. 2., átdolgozott kiadás. Budapest, MűM, 1997. p. 17.

törvény 45 § 2. bekezdése szerint a helyi tanterv elkészítésének feltétele, elmaradt. Ennek oka feltételezhetően az a tény, hogy az érettségít adó középiskolák tiltakoztak az ellen a jogszabályi előírás ellen, amely szerint a 9-10. osztályokban helyi tantervüket a NAT és az alapvizsga vizsgakövetelményei alapján kell elkészíteniük. Nem sikerült olyan alapvizsga-követelményeket megfogalmazni, amelyek az érettségít adó középiskolák érdekeit nem sértették volna. Feltételezésünket megerősíti a NAT készítőinek a Köznevelés 1997. december 18-adi számában megjelent állásfoglalása, amelyben megfogalmazódik az az igény, hogy a négy évfolyamos középiskolában a NAT követelményeit az érettségi követelményekbe foglalva a 12. évfolyam végére lehessen teljesíteni.

Az érettségi vizsga szabályzatának kiadásáról szóló rendelet mellékletében az érettségi vizsgatárgyak általános követelményei között olvashatók a szakmai előkészítő tantárgyak általános vizsgakövetelményei. Napjainkban heves vita bontakozott ki arról, hogy a szakmai előkészítő ismeretek keretében folyhat-e olyan szakképzés, amely lehetővé teszi a szakközépiskola számára az érettségi utáni szakképző évfolyamok számának csökkentését.

A Nemzeti Szakképzési Intézet Útmutója szerint¹¹ a szakmai előkészítő ismeretek oktatásához szükséges helyi tantervek elkészítéséhez felhasználhatók a szakképzés alapozó tantárgyainak központi programjai. Az Útmutó lehetőséget lát a képzési idő csökkentésére, a szakmai alapozó szakasz kötelező tantárgyainak, a szakmai orientációnak, előkészítő ismereteknek a beszámítására.

Hasonlóan vélekedik *Szenes György*, a Magyar Szakképzési Társaság főtítkára, a Világbanki Program pályaorientációs szakmacsoportjának vezetője, aki szerint „az iskola pedagógiai programjában meg kell határozni, hogy a szakképző 13-14. évfolyamból mennyi időt számítanak be a szakmai előkészítő oktatásban részesült tanulóknak.” Javaslatára szerint a szakképző évfolyamok egy tanévvel csökkenthetők, hiszen a 11-12. évfolyamon mintegy 1100 óra fordítható szakmai előkészítésre¹².

A szakképző évfolyamok számának csökkentése a megyei és a fővárosi önkormányzatok közoktatás-fejlesztési tervében is szerepel. A Fővárosi Önkormányzat Közoktatás-fejlesztési terve nagyon rugalmasan fogalmaz: „A szakközépiskolában az általános és szakmai képzés szerkezetét a Munkaügyi Minisztérium által kiemelten támogatott világbanki szakközépiskolai program modellje szerint fejlesztjük. Arra törekszünk, hogy a szakmatanulásra előkészítő ismeretek szervesen illeszkedjenek a szakképző évfolyamok programjához, s ezáltal a szakképző évfolyamok száma a szakmatanulásra fordított időkeret beszámításával 0,5-1 évvel csökkenjen.”

Az Országos Köznevelési Tanács 1997. szeptember 25-ödi ülése állásfoglalást fogadott el a helyi tantervek készítésével és elfogadásával kapcsolatban, s fel szólította a művelődési és közoktatási minisztert, adjon ki módszertani levelet a nevelőtestületek, a helyi programokat véleményező szakértők, valamint az azokat jóváhagyó fenntartók támogatására¹³.

Feltételezhetően a szakmai sajtóban kibontakozott vitára reagál, és az OKNT állásfoglalására válaszol a Művelődési és Közoktatási Minisztérium közleménye a ne-

¹¹ Útmutató a szakmai programok kidolgozásához. NSZI, Budapest, 1997. p. 81.

¹² Szenes György: Közoktatás, szakképzés, helyi tanterv. In: Szakképzési szemle, 1997/4. sz. pp. 19-23.

¹³ Az Országos Köznevelési Tanács állásfoglalása. Köznevelés, 1997/39. sz. p. 5.

velő és oktatómunka megszervezéséről a középiskolában¹⁴ A közlemény szerint „a tanuló tantárgyválasztási joga nem korlátozható az iskola részéről, és az iskola nem kötelezheti arra sem, hogy szakmai előkészítő ismereteket válasszon, tanuljon... .. azok a tanulók, akik a tizenegyedik évfolyamtól szakmai előkészítő ismereteket is tanultak, a szakképzési évfolyamon – saját kérésükre – mentesülhetnek a már elsajátított ismeretek újratanulása alól... Nem felel meg... a jogszabályok előírásainak az a helyi tanterv, amelyik az Országos Képzési Jegyzékhez képest eleve csökkentett óraszámú, kevesebb szakképzési évfolyamban tervezi meg a szakmai vizsgára történő felkészítést. A választás joga ugyanis nem az iskolát, hanem a tanulót illeti meg.”

A közlemény a szakközépiskola mint önálló intézmény sajátos elbizonytalanodásaként is értelmezhető. A világbanki modellben megfogalmazódott, s a korábbi szakképzéssel szemben paradigmaváltást jelentő szakmai alapozó funkciót a „szakmatanulásra való előkészítés” váltja fel, de ez szintén az általános, érettségire való felkészítést szolgáló program részeként, szabadon választható lehetőségként jelenik meg. Ezzel a folyamat lezárul. A magyar szakképzés jövőképe valóban elválik a mai modelltől. Ma még az évjártok közel kétharmada középfokon szerez szakmai végzettséget, s talán 15 % a felsőoktatásban és a post-secondary szektorban. A változott új modell egyértelmű: a középfokon képesítést szerzők aránya a tervezett középiskolai expanzió, s a szakképzés érettségi utáni szakaszba való kiszorulása után 25 % alá csökken, s az érettségi után szakképesítést szerzők aránya hatvan százalék fölé növekedhet.

Meddő vállalkozás lenne, ha most megpróbálnánk eldönteni, megfelel-e a világbanki szakközépiskolai modell a hatályos jogszabályoknak. A világbanki program fejlesztései 1991-92-ben indultak. A közoktatási jogszabályok 1993-ban, '95-ben, '96-ban jelentek meg, az érettségi vizsga általános vizsgakövetelményei 1997-ben, s mindmáig hiányoznak az alpműveltségi vizsga vizsgakövetelményei. A megyei és a fővárosi önkormányzatok 1997 közepéig elkészítették közoktatásfejlesztési terveiket.

Fontosak a központi fejlesztési programok, fontosak a jogszabályok, de a legfontosabbak a tények. A magyar közoktatás és szakképzés szerkezete az elmúlt nyolc évben átalakult. Dinamikusan növekedett az érettségit adó iskolák aránya, a szakközépiskola ötévéssé vált, megjelentek a hat- és nyolcosztályos gimnáziumok, a hagyományos szakmunkásképzés ma a peremcsoportok gyűjtőhelye. Legitim modell a szakmai alapozást érettségi előtt vállaló szakközépiskola. A változások megfelelnek a társadalmi igényeknek: a szülők többsége az érettségit adó iskolát részesíti előnyben.

Az érettségit adó képzés expanziója, a szakképzés érettségi utánra kerülése az OECD számos államában megfigyelhető. A magyarországi változások tehát a nemzetközi tendenciákkal jól összevethetők. A tanulmányunkban vázolt konfliktusok azonban arra figyelmeztetnek, hogy a jövőben mélyebben kell elemeznünk a fejlesztések gazdasági, társadalmi, intézményi, szakmai feltételeit. A szakképzés hármas kötődésű: mozgásterét részben a munkaerőpiac, részben a közoktatás, részben a képzésben résztvevők lehetőségei és igényei határozzák meg. Nem ígérnek tartós eredményt azok a fejlesztések, amelyek nem tekintik azonos fontosságúnak a szak-

¹⁴ A Művelődési és Közoktatási Minisztérium közleménye. A nevelő és oktatómunka megszervezéséről a középiskolában. Összeállította Szüdi János. In: Köznevelés, 1998/8. sz. pp. 3-6.

képző intézmények, a közoktatás, a gazdaság és a megrendelők szempontjait. A kilencvenes évek szakképzéspolitikájának nehézségei abból következnek, hogy a gazdasági visszaesés miatt a munkaadók nem tudták megfogalmazni a szakoktatással szembeni elvárásait, a tömeges munkanélküliség rombolta a speciális szakmai képzés legitimitását, a társadalmi különbségek növekedése, s az érdekelt iskolák túlélési harca lelassította a közoktatás modernizációját. A politika ugyanakkor, tekintet nélkül a korlátokra és akadályokra, végre akarta hajtani a jogszabályokban előírt feladatokat.

Az 1994-98 közötti időszak fejlesztéseit meghatározták az 1993-ban elfogadott jogszabályok, az 1991-ben indult nemzetközi programok. A bekövetkezett változások, úgy tűnik, megfordíthatatlanok. A következő négy év feladata az lesz, hogy a létrejött eszközrendszerrel hozzáigazítsuk a lehetőségekhez, a valósághoz úgy, hogy a mainál jobban figyelembe vegyük az érintett intézmények érdekeit. A szakképzés fejlesztésének mozgásterét azonban minden korábban tapasztaltnál keményebben korlátozza majd a közoktatás modernizációja – elsősorban az alapvizsga követelményei és az érettségi vizsga részletes vizsgakövetelményei, –, s esetleg bővíti majd a gazdasági növekedés.

A leszakadó rétegek iskoláztatása

A leszakadó rétegek iskoláztatásának problémái általában két oldalról közelíthetők meg: a családi-gazdasági-társadalmi háttér és az iskolai eredmények, teljesítménykülönbségek felől. Előbbi kiemelése akkor indokolt, ha a szociálpolitika, a gazdaságpolitika, a foglalkoztatáspolitikára számára készítünk elemzést. Az oktatáspolitikára számára a szegénység, a munkanélküliség, a hajléktalanság, a szülők képzetlensége csupán keretfeltétel, amelyet vagy tudomásul vesz és alkalmazkodik hozzá, vagy figyelmen kívül hagy, s ennek megfelelően csökkennek, újratermelődnék vagy növekednek a teljesítménykülönbségek.

Az iskolai kudarc a mai magyar munkaerőpiacon számításokkal igazolható módon és mértékben kapcsolható össze a várható munkaerőpiaci pozícióval. A leszakadó rétegekhez elsősorban az iskolában sikertelen csoportok sorolhatók, az általános iskolai végzettséggel nem rendelkezők, a speciális általános iskolába járó fiatalok, a középfokon tovább nem tanulók, a szakképzésből és a középiskolából lemorzsolódók, a munkaerőpiaci igényeknek meg nem felelő szakképzésben részesült fiatalok. Közös tapasztalatuk az *iskolai kudarc*. Ez visszahat személyiségükre, az iskolával, a munka világával, a felnőtt társadalommal szembeni beállítottságukra. Az általános iskolában nem sajátították el azokat az ismereteket és készségeket, amelyekre a szakképzésben való helytálláshoz szükség van, nem rendelkeznek megfelelő információkkal a kiválasztott szakmákról. A szakmatanulást legtöbbször azért szakítják félbe, mert rádöbbennek, hogy nem akarják azt a szakmát tanulni, amelybe beiskolázták őket. A fenti csoportokba az évfolyamok körülbelül egynegyede, a mai körülbelül 120.000 fős évfolyamok esetében 30000 fő/év tartozik.

A magyar közoktatás- és szakképzéspolitikára már 1990-ben lépéseket tett az oktatási rendszerből kiszorult fiatalok szakképzése érdekében. Az 1985. évi Oktatási törvény módosítása lehetővé tette a nem fogyatékos hátrányos helyzetű fiatalok felvételét az enyhe értelmi fogyatékosok speciális szakiskolájába. A rendszerváltás utáni első két évben tömegesen jöttek létre a speciális szakiskolák, elsősorban me-

zőgazdasági, háztartási, építőipari, fémipari területen. A kiválasztott szakmák ágazati képezések voltak. A programot szervező intézmények zöme általános iskola, nevelőotthon, kultúrház, dolgozók általános iskolája.

1991-ben a Nemzeti Szakképzési Intézet (NSZI) és az Országos Közoktatási Intézet (OKI) kiadott egy egyéves felzárkóztató, pályaeorientáló programot, amelynek az lett volna a célja, hogy a szakképző rendszerből kiszorult fiatalokat alkalmassá tegye a normál szakképzésben való részvételre. A programot közel háromszáz speciális szakiskola vette át. A legtöbb intézményben azonban hiányoztak a feltételek az igényes, három-négy szakmaterületet érintő pályaeorientáció megvalósításához. Az első években inkább kivételnek számított a tanulók visszajuttatása a normál szakmunkásképzésbe: a speciális szakiskolák arra törekedtek, hogy az orientáló, felzárkóztató, alapozó képzésre a második tanévben rövid ágazati szakmunkásképzést illesszenek.

1993-ban a magyar-német kormányprogram keretében elkezdődött Esztergomban egy modellközpont felépítése és berendezése, amely a felzárkóztató-pályaeorientáló programokhoz biztosított optimális feltételeket. A modellközpont berendezésével párhuzamosan az NSZI esztergomi továbbképző központjában az augsburgi Kolping szervezet munkatársainak együttműködésében hat egyhetes továbbképzésre került sor a magyarországi speciális szakiskolák vezetői és munkatársai számára. A továbbképzésekhez külföldi tanulmányutak is kapcsolódtak. A hátrányos helyzetű fiatalok szakképzését vállaló intézmények felszerelését, berendezését a Szakképzési Alapból is támogatták.

A központi programok és továbbképzések mellett kiemelt figyelmet érdemelnek egyes helyi kezdeményezések. A *Budapesti Művelődési Központban* népi kismestersegeket oktattak a leszakadó fiataloknak. Programjukat több tucat hazai iskola, nevelőotthon, művelődési ház vette át. Néhány alföldi és észak-magyarországi nagyvárosban a dolgozók általános iskolái próbálkoztak az alapiskolai végzettséget a szakmai orientációval, szakmai alapképzéssel, szakképzéssel összekapcsoló programok kidolgozásával. Szeged, Debrecen, Nyíregyháza, Miskolc több száz tanuló befogadó intézményeket hozott létre. A peremcsoportokat befogadó szakiskolák száma 1990 és 1993 között 16-ról 257-re nőtt, tanulóinak létszáma 684-ről 17298-ra emelkedett. A statisztikákban az egészségügyi, gép-gyorsíró és speciális szakiskolák mellett „egyéb szakiskola” címszó alatt szerepeltek.

Számos szakiskolában jellemző volt a korszerűtlen technikai felszereltség, a jól képzett szakoktatók hiánya, a magas csoportlétszám, az igénytelen, alacsony piaci értékű szakmák oktatása. Szerepük azonban mindenképpen pozitívan ítéltető meg: a kilencvenes évek első felében, amikor a középiskolán a hetvenes évek második felében született magasabb létszámú évfázatok haladtak át, lehetőséget nyújtottak a közoktatásból és szakképzésből kiszorult fiatalok felzárkóztatására, képzésére.

A szakiskolák helyzete az 1994-es kormányváltás után nem sokat változott. A normatív állami támogatás összege 1991 és 1995 között nem követte az inflációt, 1991-ben 54000 Ft/fő volt, 1992-ben 63000, s 1993-95 között 66000 Ft¹⁵.

Az elmúlt négy évben elindult a peremcsoportokat befogadó intézmények lassú leépülése. Ennek elsősorban a demográfiai feltételek változása az oka: alacsonyabb az általános iskolából kilépő tanulók létszáma, kevesebben szorulnak ki a szakmun-

¹⁵ Jelentés a magyar közoktatásról, 1995. p. 240.

kásképző iskolából, s a finanszírozási gyakorlat is a gyerekek megtartására ösztönzi a szakmunkásképző iskolákat. 1995 után, amikor a Bokros-program az önkormányzatokat takarékoskodásra kényszerítette, a szakiskolák tárgyalási pozíciói is gyengültek. Ezekben az években a PHARE két programja érdemel kiemelt figyelmet.

A Munkaügyi Minisztérium (MüM) PHARE programjának keretében 19 intézmény kapott segítséget a szakképzés feltételeinek javításához, programja továbbfejlesztéséhez, külföldi tapasztalatszerzéshez, munkatársai továbbképzéséhez. „A hátrányos helyzetű fiatalok képzése program segített az iskoláknak és tanáraiknak abban, hogy magukat a magyar szakképzési rendszer különálló és szakmailag megkülönböztetett részeként nevezzék meg” – olvasható a programról készített értékelő kötetben¹⁶. Figyelemre méltó az értékelés néhány megállapítása:

* A projektekben részt vevő intézmények nem követik a NAT által előírt, a szakképzést érintő szerkezeti változásokat, illetve nem adaptálják a világbanki tanterveket.

* Az intézményeknek a PHARE-támogatásra nem azért volt szükségük, hogy speciális programokat fejlesszenek, hanem hogy megteremtsék a minimális feltételeket (főként az infrastruktúrát és az eszközöket) eredeti képzési programjaik megvalósításához...

* Az önkormányzatok jelenleg jobban érdekeltek az oktatási intézmények bezárásában és összevonásában, mint ezek képzési profiljának és funkcióinak bővítésében. Ugyanakkor egyéb megfontolások – például a helyi szociális- és ifjúságpolitika – arra ösztönzik a fenntartókat, hogy ezeket az intézményeket megpróbálják megtartani, sőt, megerősíteni. Ez az ellentmondás nem fenyegeti a vizsgált intézmények létét, de bizonytalanná teszi az intézmények hosszú távú tervezését és munkáját.

* A látogatott régiókban igen kevés intézmény foglalkozik a hátrányos helyzetűek képzésével. A hagyomány szerint van néhány állami fenntartású nevelő intézmény, de ezeknek nagyon kevés lehetőségük van az ifjúság szociális körülményeinek javítására.

* A csökkenő gyereklétszám és a hátrányos helyzetűek képzésére vállalkozó intézmények után a fenntartók magasabb állami normatív támogatásban részesülhetnek – az intézményi finanszírozás mértéke pedig a tanulólétszámtól is függhet –, ezért a hagyományos szakképzési intézmények közül sokan versenytársként kezelik ezeket az intézményeket. Ezt az attitűdöt a jelenlegi szabályozók is megerősítik, amelyek a felzárkóztatást és egyéb tanfolyami képzést az iskolarendszerű intézmények feladataul szabják.

* A hátrányos helyzetűek sorsát felvállaló intézmények ugyanakkor többszörösen is hiánypótló funkciót látnak el (olyan feladatok megoldására vállalkoznak, melyet más intézmények nem szívesen, formálisan vagy egyáltalán nem teljesítenek) a helyi szakképzési rendszerben:

- a többszörös – szociális és kulturális hátránnyal küszködő, tanulás iránt demotivált fiatalokban újraélesztik a tanulás iránti kedvet – ezzel nemcsak a saját, de más iskolák potenciális tanulólétszámát is növelik;

¹⁶ PHARE Foglalkoztatás és szociális fejlesztés program. A szakképzési programok értékelése. Munkaügyi Minisztérium, Budapest, 1997. pp. 61-62.

- az általános, illetve a középiskolát be nem fejezett fiatalok számára helyet és lehetőséget biztosítanak tanulmányaik befejezésére (emiaty egyre több „dolgozó estí iskoláját” alakítanak át)
- az egyetlen intézménytípus, ahol a halmozottan hátrányos helyzetű (veszélyeztetett családból származó, családjukat elhagyó, speciális szakiskolát végzettek stb.), illetve reménytelen életesélyekkel rendelkező fiatalok „menedéket” találhatnak, elkerülve annak lehetőségét, hogy bűnözővé váljanak.

A programban támogatott intézmények úgy alakítják feltételeiket, hogy a tanulók számára gondoskodást, védett környezetet, „szociális” hálót biztosítsanak. A beiskolázásnál nem a jogszabályokban előírt életkori feltételeket veszik figyelembe, hanem a tanuló munkára való felkészültségét. Jellemző a törekvés a munkavállalás megkönnyítésére: ezt szolgálják az „inkubátor” műhelyek, az indulási segély biztosítása.

Az intézmények széles képzési kínálatra törekednek, amely magában foglalja az alapiskolai végzettség biztosítását, a szakmai alapképzést, a szakképzést, s nem egy esetben az érettségit is. Nyitottak, támogatják tanulóik átlépést a normál képző rendszerbe is.

1995 végén indult a PHARE 4. sz. alprogramja – amelyet a Művelődési és Közoktatási Minisztérium támogatott – a hátrányos helyzetű fiatalok középfokú képzésének elősegítésére. A pályázatban megfogalmazott feladat a helyi és a regionális igényekre alapozva olyan pedagógiai rendszer, illetőleg képzési programok kialakítása volt, amelyek megfelelő intézményi, metodikai, koncepcionális alapokra építve képesek a „normál” középfokú képzésbe be nem került, vagy abból kimaradt halmozottan hátrányos helyzetű fiatalok megfelelő szakmai képzésére, a 14-16 éves korú fiatalok felzárkóztatására, szocializálására és átvezetésére a normál iskolarendszerű szakképzésbe, valamint a munka világába.

Az MKM PHARE program 14 résztvevője közül öt a MüM hasonló programjában is részt vett, igaz, ezek a leginnovatívabb intézmények, s lassan egy évtizede nagy hatást gyakorolnak a hazai fejlődésre. A program eredményeinek értékelése még nem zárult le. Valószínű azonban, hogy még akkor is, ha nem szolgál látványos eredményekkel, hozzájárult ahhoz, hogy a peremcsoportokat befogadó szakiskolák legitimitása erősödjön, s hogy a résztvevők olyan projekteket valósítsanak meg, amelyek modellként segíthetik a leszakadók képzését

A hátrányos helyzetű fiatalok szakképzése szempontjából fontosnak ítéltető az a konferencia, amelyet a Munkaügyi Minisztérium támogatásával a Magyar Szakképzési Társaság 1994. október 10-12 között szervezett. A Konferencia állásfoglalásában¹⁷ a következők olvashatók: „A hazai és a nemzetközi tapasztalatok szerint a szakképzetlen fiatalok munkaerőpiaci beilleszkedése ellehetetlenül. A törvények módosítása során alapelvként kell elfogadni, hogy *minden hátrányos helyzetű fiatal számára a teljes értékű szakmai végzettség megszerzését kell biztosítani*. Teljes értékű szakmai végzettség alatt a széles alapképzésre épülő, vagy/és a hosszabb képzési idejű szakképesítéseket értjük. A nemzetközi gyakorlatban a hagyományos szakképzésbe történő belépés nincs alapiskolai végzettséghez kötve. Hazánkban a

¹⁷ *Állásfoglalás*. In: Hátrányos helyzetű fiatalok szakképzése Magyarországon és Németországban. Egy magyar-német szeminárium eredményei Budapesten és Berlinben. Bundesinstitut für Berufsbildung, Berlin, 1995.

hátrányos helyzetű fiatalok szakképzésbe történő belépése, néhány egyszerű mezőgazdasági képesítéstől eltekintve, az alapiskolai végzettséghez, ill. a Nemzeti Alaptanterv szerinti alapvizsgálathoz kötött. Ezzel a tanácskozás nem ért egyet.”

A hatályos előírások szerint azok a fiatalok, akik nem végzik el az általános iskola tíz osztályát, az OKJ 49 rövid, 6-12 hónapos képzési idejű, mezőgazdasági, élelmiszeripari, építőanyagipari, kisipari szakmáját tanulhatják. Néhány példa: dísznövénytermesztő, faiskola-kezelő, gépi fejtő, ezüstkalászos gazda, betonelemgyártó, kerámiaégető, üvegező, települési hulladék-gyűjtő és szállító. Ezek a képesítések ebben a formában nem garantálnak hosszú távú munkaerőpiaci esélyeket.

Az 1994. évi konferencia másik javaslata az volt, hogy az igényes szakképzésbe való belépés ne legyen a tíz osztályos alapiskola elvégzéséhez kötve. A Köznevelési törvény 1996. évi módosítása, úgy tűnik, lehetőséget teremt a peremcsoportok bevonására és igényes szakképzésére.

1998. szeptember elseje után új szakképző évfolyamok a tankötelezettség megszűnését követően indíthatók. A tankötelezettség megszűnése azonban a hatályos jogszabály szerint a 16 éves kor betöltésekor is bekövetkezhet. Napjainkban 14 éves korában a tanulók mindössze negyötöde fejezi be a nyolcadik osztályt. Az évvesszések aránya tovább nő a differenciált beiskolázás és a 9-10. osztályban várható évismétlések következtében. A jogszabály szerint a szakképzésbe való belépés a tankötelezettség teljesítéséhez, a 16. életév betöltéséhez kötött. 1998 után várható, hogy a szakiskolákban tömegesen jelennek meg a 16 éves, nyolc vagy kilenc osztályt végzett fiatalok.

A Köznevelési törvény 27. § (7) bekezdése kínál megoldást erre az ellentmondásra: azok a fiatalok, akik tankötelezettségi idejük alatt az első-tizedik évfolyam ismereteinek elsajátítását nem fejezték be, a tankötelezettség megszűnése után a nappali rendszerű iskolai oktatásban a szakképzési évfolyamon felzárkóztató oktatás keretében a szakmai vizsga letételéhez szükséges ismeretek elsajátítása mellett felkészülhetnek az általános műveltséget megalapozó pedagógiai szakasz követelményeiből is. A felzárkóztató oktatás keretében a szakképzési évfolyamok száma egy évfolyammal megnövelhető.

Feltételezhető, hogy a 16 éves kort betöltött, a felzárkóztató oktatásba való átlépésre jogosult fiatalok nagyon különböző előismeretekkel lépnek be a szakiskolába. Indokolt számukra olyan stabilizáló, pályaorientáló program indítása, amelynek elvégzése után megszerzik a szakmatanuláshoz szükséges alapvető ismereteket, elsajátítják a megfelelő viselkedési módokat, fejlesztik a tanulási készségeket és a kitartást, s mindemellett felkészülnek az általános műveltséget megalapozó pedagógiai szakasz követelményeiből is.

Felvázolható a *szakiskola új szerkezete*. A szakiskolai program tehát négy elem-ből áll: a 9-10. osztályos program; a felzárkóztató-pályaorientáló program; a normál képzési idejű szakképző évfolyamok; a felzárkóztató oktatással megnövelt képzési idejű szakképző évfolyamok.

Első pillantásra megállapítható, hogy a szakiskolai képzés ideje megnövekszik: két-három évről 2+2, 2+3 évre, amelyet még egy pályaorientáló év is kiegészíthet. Ez a változás két szempontból érdekes. A peremcsoportokat ellátó intézmények általában kicsik. Két párhuzamos osztállyal, kb. 55 tanulóval, átlagosan 3,5 főállású pedagógussal. Számukra mind a bonyolult, sokelemű helyi tanterv elkészítése, mind a programok megvalósítása abszurd feladat. A másik a tanuló oldala. Hogyan

várjuk el, hogy a halmozottan hátrányos helyzetű fiatalok még négy-öt évig visszaüljenek az iskolapadba? Az alternatíva, a rövid, hat-tizenkét hónapos, alapiskolai végzettséghez nem kötött OKJ-képzés sem garantál hosszú távú foglalkoztatást.

Elemezhetjük az egyes program-modulokat. A 9-10. osztályos programokkal szemben öt kritérium fogalmazható meg:

- * az adaptivitás, tehát az, hogy módszereivel, a kiemelt tartalmakkal a hátrányos helyzetű tanulókhöz kell alkalmazkodnunk,
- * a funkcionalitás, tehát az, hogy miután tudjuk, hogy a szakképző évfolyamokon nincs közismereti oktatás, biztosítanunk kell a kiválasztott szakma tanulásához és gyakorlásához szükséges közismeretet,
- * a Nat-irányultság, tehát a programban érvényesítenünk kell az alaptantervben meghatározott elemeket,
- * a pályaorientáció igénye,
- * s a kimenetszabályozás elve.

A kilencedik-tizedik osztályos programok elkészítését megnehezíti, hogy az iskolák nem rendelkeznek egyértelmű információkkal a szakmatanulásra előkészítő, tehát a pályaorientáló programok funkciójáról, struktúrájáról, s az alapvizsga követelményeiről. Késve, 1998. február 28-án jelent meg az MKM közleménye a pedagógiai programok jóváhagyásáról¹⁸, amely szerint „az új követelményrendszer bevezetése után a szakiskolában és a szakmunkásképző iskolában a kilencedik és a tizedik évfolyamon akkor lehet szakmai előkészítő ismereteket oktatni, ha a szakképzés központi programja (tanterve) tartalmaz ilyen ismereteket, illetőleg az iskola vagy az iskola fenntartójának kezdeményezésére a szakmai előkészítő tantárgy vizsgakövetelményeit az Alapműveltségi vizsga vizsgaszabályzatának kiadásáról szóló 24/1997. (VI. 25.) MKM rendelet 6. §-a alapján akkreditálták, vagy a vizsgatan-tárgy követelményei általános követelményként megjelennek az alapműveltségi vizsga vizsgaszabályzatában. Nyilvánvalóan ezeket az iskolákat is megilleti az a jog, hogy a Nemzeti alaptanterv műveltségi területeihez kapcsolódóan kiegészítsék helyi tanterveiket minden olyan ismerettel, amelyet szükségesnek tartanak, a pedagógiai programban meghatározott célok eléréséhez. Erre akkor is lehetőség van, ha egyébként az ily módon átadott ismeretek elnevezése nem szakmai előkészítő ismeret lesz.”

Ha a szakmai előkészítő ismeretek oktatása keretében a *leszakadó csoportok* oktatásában bevált pályaorientációt kívánjuk megvalósítani, korlátokba ütközünk, hiszen az igényes pályaorientáció nem szerepel a szakképzés központi programjaiban. További gondot jelent a kiscsoportos oktatás megszervezése, hiszen az MKM közleménye szerint a hatályos Köznevelési törvény 3. sz. melléklete szerint a finanszírozható átlagos csoportnagyság 25 fő.

A szakmai előkészítő ismeretek oktatásához a Közlemény 20. pontja szerint kizárólag az általános műveltséget megalapozó oktatáshoz az adott évfolyamokra meghatározott normatív támogatást lehet igénybe venni.

A kimenetszabályozás elvének érvényesítését megnehezíti az a tény, hogy az alapműveltségi vizsga vizsgakövetelményei sem jelentek meg. A korábbi tájékoztató

¹⁸ A Művelődési és Köznevelési Minisztérium közleménye: A pedagógiai programok jóváhagyása – A nevelő és oktató munka megszervezése a középiskolában. In: Köznevelés, 1998/ 8. sz. pp. 3-6.

anyagok szerint¹⁹ az alapműveltségi vizsgán a minimális követelményszintet teljesítve 16 ponttal lehet érvényes alapvizsgát tenni, ugyanakkor maximális teljesítménnyel 80 pont érhető el. A NAT-on túlmutató iskolai helyi követelményekkel, és a választható helyi vizsgákkal együtt a maximális pontszám gyakorlatilag 90-110 körüli lehet. Az elérhető maximális pontszám 130.

Az alapvizsga vizsgaszabályzatát a 24/1997. (VI. 5.) MKM rendelet tartalmazza. Sajátos az alapvizsga célja. A 2. § (3) bekezdése szerint az alapműveltségi vizsga keretében azt kell mérni, hogy a vizsgázó a tizedik évfolyam végére elvárható módon megszerezte-e a tanulmányok folytatásához, az életkezdéshez elengedhetetlen ismeretek alsó szintjét. Ez az alsó szint feltételezhetően alacsonyabb, mint a szakmatanuláshoz szükséges funkcionális műveltség.

A kilencedik-tizedik osztály programja az alapvizsga részletes követelményeinek, szintjeinek ismerete, s a szakmatanulásra való előkészítés funkciójának, modelljének, kereteinek meghatározása nélkül a szakiskolák számára nehezen értelmezhető.

A következő elem az a pályaaorientáló program, amelybe a tankötelezettséget teljesített, alapkiskolai végzettséggel nem rendelkező fiatalok léphetnek be. Ez a program nem szerepel a Közoktatási törvényben, ugyanakkor megvalósítása nélkül nem képzelhető el a leszakadó fiatalok szakképzése. Gyakorlatilag ez a modul a hátrányos helyzetű szakképzés kulcsa, amely a felzárkóztatást, személyiségrehabilitációt összekapcsolja a pályaválasztási döntés előkészítésével és támogatásával. Az elmúlt évtized minden fejlesztésének ez állt a középpontjában.

A Közoktatási törvény legizgalmasabb eleme a 27. § (7) bekezdése, amely lehetővé teszi a szakképzésbe való belépést a tízosztályos végzettséggel nem rendelkezőknek. A kérdés azonban még ma is az, hogy milyen szakmákat lehet tanulni a szakiskolában a felzárkóztató oktatással párhuzamosan. Javaslataink szerint ebbe a körbe minden nem érettségihez kötött OKJ szakképesítést be kell vonni. A nemzetközi tapasztalatok szerint a hátrányos helyzetű fiatalok képesek a korszerű, igényes szakképesítések megszerzésére is. A jogszabály értelezése ma elég bizonytalan.

A hátrányos helyzetű szakképző programokkal kapcsolatban megfogalmazódott az igény: a rászoruló fiatalokat kiscsoportban, szociálpedagógusok bevonásával kell oktatni. Ez azonban sok pénzbe kerül. Ugyanakkor mindmáig nem sikerült olyan definíciót találni, amely a pénzügyi szakemberek számára is egyértelművé teszi, kik lennének azok a leszakadó fiatalok, akik számára indokolt a megemelt pénzügyi támogatás biztosítása.

A hátrányos helyzetű fiatalok szakképzése szempontjából az elmúlt négy év nem ítéltető meg egyértelműen. A közoktatás- és a szakképzéspolitikai nagy játszmái, az új OKJ-szakmák követelményeinek és tanterveinek kidolgozása, a NAT, az alapvizsga, az érettségi vizsga új modelljének elfogadtatása, a Közoktatási törvény módosítása, a közoktatási intézmények pedagógiai programjainak elkészítése álltak a figyelem középpontjában. 1995 után a peremcsoportokat ellátó intézmények helyzete mind pénzügyileg, mind jogi szempontból egyre bizonytalanabbá vált. A Közoktatási törvény módosítása ugyan elvben lehetővé teszi egy olyan intézménymodell megvalósítását, amely a leszakadók speciális igényeinek kiszolgálására is alkalmas, de a tartalmi szabályozás bizonytalanságai, s a pénzügyi korlátok mellett nehezen képzelhető el, hogy olyan pedagógiai programokat tudnak összeállítani, amelyek

¹⁹ Vö.: Nagy József: Az alapműveltségi vizsga rendszere és általános követelményei – szakmai javaslatok az alapműveltségi vizsgaszabályzat elkészítéséhez. In: Új Pedagógiai Szemle, 1997/5. sz. pp. 4-16.

egyaránt megfelelnek a jogszabályoknak, a finanszírozási feltételeknek és a pedagógiai követelményeknek.

A peremcsoportok szakmai oktatása nem kétszáz apró iskola, s fél tucat közepes szakképző intézmény, nem hétszáz elszánt pedagógus ügye. A hátrányos helyzetű fiatalok ma a magyar ifjúság legalább egynegyedét képviselik. Közös érdekünk, hogy segítsük őket abban, hogy szakképesítést szerevezve beilleszkedjenek a munkaerőpiacra, s a társadalomba. Ez csak akkor képzelhető el, ha elérjük, hogy a peremcsoportok szakképzése a magyar közoktatás- és szakképzéspolitikai ugyanolyan kiemelt programjává váljék, mint a NAT, az alapvizsga, a világbanki program, az OKJ bevezetése.

FARKAS PÉTER